

**СТРУКТУРНА-СІНТАКСІЧНАЯ І СТЫЛІСТЫЧНАЯ
РОЛЯ ПАРЦЭЛЯЦЫІ Ў ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ
У. КАРАТКЕВІЧА**

У артыкуле гаворка ідзе аб стылістычнай ролі парцэляцыі ў літаратурна-мастацкіх творах У. Караткевіча. З аднаго боку, парцэляваныя канструкцыі характарызуюцца як прыклады ўзаемадзеяння мовы і маўлення на сінтаксічным узроўні (асобна разглядаецца парцэляцыя членаў сказа, развітых і неразвітых; устаўных канструкцый; частак складанага сказа). З другога боку, акцэнтуюцца ўвага на тэксталагічнай ролі парцэляцыі, яе выкарыстанні для маўленчай характарыстыкі персанажа, а таксама ўплыве на фарміраванне індывідуальнага аўтарскага стылю.

The article is devoted to the stylistic role of parcelling in the literary works of V. Korotkevich. On the one hand, parcelled constructions are described as examples of the interaction of language and speech at the syntactic level (considered separately parcelling of the sentence parts, extended and unextended; insert constructions, parts of a complex sentence). On the other hand, focuses on the textual role of parcelling, its use for speech features of the character, as well as the impact on the formation of the individual author's style.

Парцэляцыя адносіцца да сінтаксічных прыёмаў, якія знаходзяцца на мяжы мовы і маўлення, і аб'ядноўвае камунікацыйны і лінгватэксталагічны аспекты сучаснага мовазнаўства. Некаторыя лінгвісты (Н.С. Валгіна [1], Е.А. Рафяроўская [3], Р.Я. Салганік [4], М.Я. Цікоці [5]) разглядаюць парцэляцыю ў межах больш шырокай структуры – далучэння; аднак у апошнія дзесяцігоддзі назіраецца схільнасць да вывучэння парцэляцыі як самастойнага камунікатыўна-сінтаксічнага працэсу (М.М. Кожына [4], А.П. Скавароднікаў [6], Р.А. Заляпукін [2] і інш.). Сапраўды, даследаванне парцэляцыі ў структуры тэксту дазваляе рознабакова прааналізаваць і апісаць сутнасць і прызначэнне “раздробленага” адзінства. Парцэляваныя канструкцыі, утвараючы асобы тып выказвання, прымаюць удзел у фарміраванні тэксту, выконваюць спецыфічныя функцыі. Іх стылістычная роля непасрэдна звязана са структурнай арганізацыяй маўлення. Афармленне парцэлята як структурна самастойнай сінтаксічнай адзінкі дапамагае акцэнтаваць увагу на змесце вылучаенай часткі, узмацніць найбольш важную інфармацыю, стварыць у выказванні “новы (дадатковы) рэматычны цэнтр (або некалькі рэматычных цэнтраў)” [4, с. 217; 6, с. 217].

Празаічныя творы У. Караткевіча прапануюць аб'ектыўны разгорнуты матэрыял, актуальны для шматаспектнай характарыстыкі парцэляваных канструкцый. Письменнік часта выкарыстоўвае прыём расчлянэння сказаў як для стылізацыі гутарковага маўлення, так і для арганізацыі аўтарскай мовы.

Зварот да парцэляцыі з мэтай стылізацыі гутарковага маўлення дастаткова распаўсюджаны і апраўданы: аўтар максімальна набліжае апісаны дыялог да рэальнага, нават з захаваннем адпаведных сітуацыі настрою, інтанацыі, паўз. Напрыклад:

[Андрэй]: – Не ведаю. Нам давядзецца выпіць чашу ў семдзесят... Як бацькам. І, магчыма, для нас ёсць толькі адзін выхад. Адзіны шлях. Жыць кожную секунду. Думаць. рухацца. рабіць кожную хвіліну. Тады, напэўна, за семдзесят год пражывеш, не менш за дрэва, якое трыста год стаіць на месцы... Варта паспрабаваць ва ўсякім разе.

Андрэй усміхнуўся сваім думкам: “І яшчэ кахаць. Той, хто кахае – бесмяротны. Ён у кожную хвіліну перажывае стагоддзе. І ён – вораг смерці. Таму што смерць не для кахання, не для маці тваіх дзяцей. А ўжо для дзяцей, для твайго бяссмерця – менш за ўсё... Толькі кахаць (“Нельга забыць”).

Падрэсленыя парцэляты дапамагаюць персанажу вылучыць у маўленні найбольш важныя моманты, перадаць не толькі хваляванне, узрушанасць, але і ўпэўненасць у правільнасці сваіх думак.

Як у дыялогах, так і ў аўтарскай мове У. Караткевіч выкарыстоўвае ў якасці парцэлятаў разнастайныя сінтаксічныя адзінкі: асобныя развітыя і неразвітыя члены сказа; аднародныя члены сказа; пабочныя, устаўныя і далучальныя канструкцыі; часткі складаназлучанага і складаназалежнага сказаў. Выбар такой адзінкі можа здацца сплантаным толькі на першы погляд. На самай справе кожны выпадак мастацкага расчлянэння сказа непасрэдна звязаны з намерам аўтара павысіць важкасць пададзенай інфармацыі, засяродзіць увагу рэцыпіента на вылучанай мастацкай дэталі. Парцэляцыя асобных членаў сказа акцэнтуюе іх стылістычную значнасць: парцэляцыя дзейніка і выказніка звязана з дадатковым асэнсаваннем прэдыкатыўнасці і, адпаведна, стварэннем фатаграфічнага эфекту; парцэляцыя даданых членаў сказа ўзмацняе накіраванасць дзеяння, прымету апісваемага прадмета, час і месца падзей. Пацвярджэннем адзначанага могуць быць наступныя прыклады:

1) *І тады ён [Андрэй. – В.Ш.] вырашыў проста сядзець і маўчаць. Слухаць і прызвычайвацца* (“Нельга забыць”).

2) *Май абяцаў спакойнае лета, добрую восень, сытую зіму, і мала хто з мужыкоў не бласлаўляў яго.*

Акрамя, мабыць, мяне (“Чорны замак Альшанскі”).

3) *А было гэта вельмі проста. У вайну Падчас блакады на Віцебшчыне, калі немцы вялікімі, аж дамінаметам і артылерыі, сіламі абквалі ў Зайфейскіх лясах некалькі нашых атрадаў* (“Крыж Аняліна”).

Як відаць, прэдыкатыўнасць парцэлята 1 фармальная, да таго ж, аддзяляецца не поўнасцю выказнік, а толькі яго частка (адсутнічае граматычная прэдыкатыўнасць), што паказвае на знарокавае, стылістычна апраўданае расчлянэнне сказа. З дапамогай такога расчлянэння паказваецца сур’ёзнасць намераў персанажа – не проста сядзець і маўчаць, а слухаць і прызвычайвацца. Парцэляцыя дапаўнення 2 дазваляе зацікавіць чытача ў прычынах адносінаў аўтара да мая, а значыць, накіроўвае да наступнага тэксту. Асобнае афармленне акалічнасці падкрэслівае, а затым удакладняе час дзеяння, што немалаважна для ўспрымання далейшай інфармацыі.

Парцэляваныя даданыя члены сказа выконваюць функцыю дадатковага паведамлення – інакш кажучы, набываюць дадатковую прэдыкатыўнасць. Такое члянэнне тэксту дазваляе не толькі сэнсава вылучыць парцэлят, але і засяродзіць увагу на дзеянні або стане, сканцэнтраваным у дзеяслове-выказніку (*сядзець і слухаць, не благаслаўляў, было*).

Асобнае афармленне аднародных членаў сказа таксама звязана з іх дадатковай сэнсавай значнасцю, павышанай экспрэсіўнасцю і эмацыянальнасцю ў дачыненні да кожнага элемента:

І ён [Андрэй. – В.Ш.] палюбіў Архангельскае. Не Архангельскае экскурсіёных дзён, а Архангельскае будняў, калі пачынаюць падаць лісты і парк журботна скідае сваю прыгажосць (“Нельга забыць”).

І, аднак, гэта быў народ светлы, бездакорна сумленны, самазабыццёва схільны да гасцінасці.

Не замыкалі хат – і цвёрда верылі ў сілу жалвіцы, чарапашнай травы: абляці чарапашанятка плотам, дык матка прынясе тую траву і вызваліць дзіця, а тады, з той травою, хоць праз астрожны мур ідзі.

Клалі на шулы сухар (а раптам нейкі няшчасны ад паноў пабяжыць) – і клалі на пень кавалак хлеба для лясной бабы.

Ману, нават у дробязі, называлі: “душой богу рыгнуў” (“Крыж Аняліна”).

Абодва прыклады з’яўляюцца ілюстрацыямі асобнага афармлення аднародных членаў сказа. У першым прыкладзе парцэляцыя адбываецца ў межах аднаго абзаца, што пацвярджае семантычную звязанасць раздзеленых адзінак, а аднародныя члены сказа адначасова выконваюць функцыю далучальных адзінак – удакладняюць змест аднаго з членаў сказа. Працытаваны прыклад можна трансфармаваць у адзін сказ, звязаўшы парцэлят з базавай часткай пры дапамозе злучніка прычым: *І ён [Андрэй. – В.Ш.] палюбіў Архангельскае, прычым не Архангельскае экскурсіённых дзён, а Архангельскае будняў, калі пачынаюць падаць лісты і парк журботна скідае сваю прыгажосць.* Такая трансфармацыя не ўплывае на сэнс, аднак мяняюцца стылістычныя адценні выказвання, зніжаецца яго вобразнасць, да таго ж, некалькі мяняецца аўтарская пазіцыя (не зусім выразнымі, неэмацыянальнымі становяцца яго адносіны да апісанага месца).

Другі прыклад адлюстроўвае спалучэнне парцэляцыі з абзацаваннем, стылістычна неабходнае ў дадзенай сітуацыі. Стварэнне новай фразы і вылучэнне яе ў новы абзац адбываецца нібы спантанна, нібы без папярэдняга абдумвання, а на самай справе з’яўляецца важным стылістычным сродкам падкрэслівання адпаведнай інфармацыі, дапамагае мастацкаму ўяўленню рэцыпіента. Першы абзац з’яўляецца абагульняльным у дачыненні да наступных (*Гэта быў народ, схільны да гасціннасці: не замыкалі хат, клалі на шулы сухар, не прымаі ману*). Абзацаванне кожнага парцэлята ў такім выпадку мае стылістычны эфект: кожная вылучаная рыса характару важная сама па сабе і ўласцівая ўсяму народу.

Выкарыстанне парцэляваных канструкцый звязана з тэндэнцыяй да сцісласці, эканомнасці выказвання і адначасова да інфармацыйнай і эмацыянальнай насычанасці. Сінтаксічна залежныя адзінкі маўлення, адарваныя ад асноўнай часткі, набываюць выразнасць, становяцца яркімі, экспрэсіўнымі. Напрыклад:

Калі, едучы з усходу, звярнуць з яго направа – адразу ж за празрыстай Лодчай і старой карчмой, што зберагалася й дагэтуль, праз нейкі кіламетр на Палушы, злева можна ўбачыць, як на скрыжаванні дарог схіліўся, нібы грудзьмі на нешта збіраючыся легчы, старажытны дубовы крыж.

Дубовы, шэра-белы, бо выбелены ўсімі вятрамі і ўлевамi, што прамчалі над яго галавой.

...Кіламетрах у сарака ад Вільні. Кіламетрах у шасці-сямі ад цяперашняй літоўскай мяжы. Гэта калі ісці шляхам, а як нацянькі, лесам, то будзе кіламетраў пяць з беларускім хвосцікам.

У самым цэнтры так званай сучаснай цывілізацыі – і нязмерна далёка ад яе. ...Высокі. Мабыць, на тры даўгалыгія чалавечыя росты. З цэлага неабчасанага дуба: відаць усе шышкі, наросты, звівы і зморшчыны былога дрэва, якое даўно перастала быць жывым.

...Пасечаны. Так што не разбярэш, дзе былыя зморшчынкі кары, а дзе расколіны і трэшчыны – зморшчынкі часу.

Кароткая перакладзіна – таксама з цэлага дубовага бярвяна – не ўрэзана ў яго. Людзі проста знайшлі дуб, што ў адным месцы выгінаўся лукам. Адмералі на стаўбуры па метры ў кожны бок ад гэтага лука. І выразалі адмеранае. І гэты лук шчыльна прыціснулі да гіганта-стаяка. І моцна прыбілі (“Крыж Аняліна”).

Прыведзены ўрываек можна прадставіць як унікальны прыклад спалучэння разнастайных парцэляваных канструкцый: асобных членаў сказа (як развітых, так і неразвітых) і сказаў; звязаных злучнікавай і бяззлучнікавай сувяззю; аформленых у межах аднаго абзаца і вылучаных у новы абзац.

Абзацаванне ў спалучэнні з парцэляцыяй надае выказванню інтэнсіўнасць, пастаянна накіроўваючы да наступнай інфармацыі, да суцэльнага ўспрымання макратэксту. Пры такой арганізацыі маўлення значэнне асобнай далучанай адзінкі ўзмацняецца. Таму на асэнсаванне макратэксту ўплывае не столькі павышанае інтанацыйнае і эмацыянальнае вылучэнне нейкага асобнага паведамлення, колькі агульны прынцып кампазіцыйна-стылістычнай арганізацыі тэксту.

Функцыянальнае прызначэнне парцэляцыі як універсальнага сінтаксічнага прыёму звязана непасрэдна са структурай парцэляванага выказвання. Афармленне парцэлята як структурна самастойнай адзінкі дапамагае аўтару акцэнтаваць увагу чытача на вылучаным элеменце. Сінтаксічная разнастайнасць парцэляваных канструкцый У. Караткевіча сведчыць не толькі аб індывідуальнасці аўтарскага стылю, але і аб імкненні пісьменніка змадэляваць маўленча-мысліцельную дзейнасць персанажа (пры афармленні дыялогаў) і чытача (пры афармленні маналогаў, аўтарскай) для максімальнага мастацка-эстэтычнага ўздзеяння на рэцыпіента.

Спіс літаратуры

1. Валгіна, Н.С. Современный русский язык: синтаксис : учебник / Н.С. Валгина. – 4-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2003. – 416 с.
2. Залепукин, Р.О. Парцелляция в художественной прозе В. Токаревой: структура, семантика, текстообразующие функции : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.01 / Р.О. Залепукин. – Москва, 2007. – 188 с.
3. Реферовская, Е.А. Лингвистические исследования структуры текста / Е.А. Реферовская. – М. : Изд-во “Наука”, 1983. – 216 с.
4. Солганик, Г.Я. Стилистика текста : учебное пособие / Г.Я. Солганик. – М. : Флинта, Наука, 1997. – 256 с.

4. Стилистический энциклопедический словарь-справочник русского языка / под ред. М.Н. Кожинной ; члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сковородников. – 2-е изд., испр.и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
5. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы : вучэб. дапам. для фак. журналістыкі / М.Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
6. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты [Электронный ресурс] / под ред. А.П. Сковородникова. – 3-е изд., стереотип. – М. : ФЛИНТА, 2011. – 480 с.